

Please refer to this article. Boon, M. 2004. *Morele grenzen aan DEC's*. in: *DEC's in discussie. De beoordeling van dierproeven in Nederland*. J. Swart, J. Wolters & H. Zwart (eds.), Damon, the Netherlands. 79-89.

MORELE GRENZEN VAN DEC'S

Mieke Boon

SECs

Stel u leeft in een ander tijdperk en wordt door het Ministerie van Handel en Economie gevraagd om lid te worden van een ethische commissie, de SEC. De taak van deze commissie is te beoordelen of het gebruik van slaven voor bepaalde sociale en economische doeleinden ethisch toelaatbaar is. U dient af te wegen of het voordeel voor de gemeenschap waar u lid van bent groter is dan het leed dat door vrijheidsberoving aan de barbaarse mens wordt toegebracht. Daarbij krijgt u tevens de opdracht om in uw afweging rekening te houden met de 'intrinsieke waarde' van de slaaf. Maatschappelijk is er grote weerstand tegen het gebruik van slaven, maar tegelijkertijd is bijna ieder weldenkend lid van de gemeenschap ervan overtuigd dat afschaffing van slavernij 'onhaalbaar' is. Afschaffing zou velen grote nadelen berokkenen: bedrijven gaan failliet gaan, veel mensen worden tot de armoedestand veroordeeld, en het welvaartspeil van de gemeenschap wordt aangetast. Bovendien blijkt het mogelijk om ondanks de morele bezwaren die tegen slavenhandel worden ingebracht, een rechtvaardiging te geven. Zo schrijft Gallandat, arts te Middelburg in de *Noodige onderrichtingen voor de slaafhandelaaren* dat slavenhandel geoorloofd omdat er bijzonder voordeel mee is te behalen:

*'Alleenlyk zal ik hier aanmerken dat er vele bedryven plaats hebben welke ongeoorloofd zouden schynen, indien er geen byzonder voordeel in te vinden was. Getuige zij hier de slavenhandel, dien men alleen door het voordeel, 't welke dezelve aan de kooplieden toebrengh, van onwettigheid kan vrijspreken.'*¹

Moreel of immoreel, een kwestie van tijd

In de jaren dat ik voorzitter van de DEC aan de VU ben geweest heb ik voortdurend onbehagen gevoeld over de vraag of de ethische afwegingen wel 'deugen'. Immers, het aantal keren dat DEC's tot een negatief advies komen is zeer zeldzaam. Legt het dier het niet meestal af tegen een of ander 'bijzonder voordeel'? Doen wij het in moreel opzicht wel zoveel beter dan dokter Gallandat en de Hollandse kooplieden in de 17^e eeuw? Heeft de

cynicus gelijk als zij beweert dat dierexperimenten commissies het toppunt zijn van hypocrisie, een schaamlap, een Faustiaanse methode om het geweten van het publiek te misleiden en zo praktijken voort te zetten die moreel volstrekt niet deugen?

Anderzijds valt niet te ontkennen dat met de wet op de dierproeven en het installeren van DEC's morele vooruitgang is geboekt. Net als in al die andere historische gevallen waar de samenleving in moreel opzicht weer een stapje verder kwam. Zo werd met de grondwet van 1848 waarbij alle burgers voor de wet gelijk werden gesteld de morele status van de Nederlandse samenleving vergroot. Zo ook in 1863 met de afschaffing van slavernij en in 1870 met de afschaffing van de doodstraf. Evenals met de instelling van kiesrecht voor vrouwen in 1919, met de wet gelijke behandeling mannen en vrouwen in 1976, en met de algemene wet op gelijke behandeling in 1994. Ook voor de dieren is in afgezwakte vorm iets vergelijkbaars te zien. Al in 1881 werd mishandeling van dieren strafbaar gesteld in het Wetboek van Strafrecht. Pikant detail is dat hiervoor als reden werd gegeven dat 'het aanschouwen van een daad van dierenmishandeling kwetsend kan zijn voor de zedelijke gevoelens van mensen'. Ook met de invoering van de wet op de dierproeven in 1977 werd in dat opzicht een belangrijke mijlpaal gezet. Morele inzichten en overtuigingen die zich uitbreiden en uiteindelijk worden bekroond met een wet komen niet vanzelf tot stand, maar dankzij de inspanningen van individuen en groeperingen met een rijk moreel voorstellingsvermogen en een behoorlijke dosis moed.

Deze ontwikkeling in moreel opzicht kan worden gezien als een proces waarbij steeds meer schepselen worden toegelaten tot de morele gemeenschap. In dit proces lijken 'morele kwaliteiten' van mensen een cruciale rol te spelen, namelijk het zich kunnen verplaatsen in het lijden van 'anderen' die nog niet zijn toegelaten tot de morele gemeenschap (slaven, arbeiders, vrouwen en dieren), en het vermogen tot gevoelens van rechtvaardigheid. Desondanks blijft het onbehagen. Camouflage-mechanismen om onaangename ethische dilemma's onzichtbaar te maken zijn ook van alle tijden. En het instellen van een ethische commissie zou daartoe een krachtig middel kunnen zijn. Tijd om het onbehagen aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Een systematische aanpak

De kernvraag van mijn essay is of dierexperimenten commissies doen wat de wetgever – 'in de geest van' de wet op de dierproeven – en 'het publiek' van hen verwachten. Filosofische analyse van noties en concepten die in een bepaalde praktijk gangbaar zijn kan soms licht werpen op dieper liggende oorzaken van onbehagen over die praktijk. Hiermee kan worden nagegaan in hoeverre er goede redenen voor die gevoelens zijn. Ik wil hier eerst de praktijk van DEC's, in het bijzonder de wijze waarop ethische beoordeling van een dierproef tot stand komt, beschrijven. Vervolgens zal ik die gang van zaken nader analyseren.

Regelmatig wordt in het ethiekonderwijs gebruik gemaakt van een zogenaamd stappenplan om lastige ethische kwesties te analyseren.²

Casus beschrijving	Probleem stelling	Feiten	Belang- hebbenden	Handelings- alternatieven	Ethische analyse	Conclusie
-----------------------	----------------------	--------	----------------------	------------------------------	---------------------	-----------

Hoewel een DEC meestal niet strikt volgens dit model te werk gaat kunnen de verschillende elementen wel in de beraadslagingen worden herkend. Het model bestaat uit de volgende stappen die ik hierna zal toelichten en uitwerken voor de ethische toetsing van een dierproef.

De casus

De beschrijving van een voorgestelde dierproef door de onderzoeker ingediend, is in dit geval de casus waarover de morele beraadslagingen zullen gaan.³ De onderzoeker zet in zijn aanvraag de achtergrond van het onderzoek uiteen, geeft het maatschappelijk en/of wetenschappelijk belang van de proef aan en formuleert een probleemstelling en een plan van aanpak. Tevens vraagt hij toestemming om voor dit onderzoek een bepaald aantal dieren te mogen gebruiken.

Het probleem

Het probleem kan hier eerst alleen nog in heel algemene termen worden gesteld, namelijk de vraag of deze dierproef ethisch toelaatbaar is. Verdere analyse van de casus leidt soms tot een meer specifieke ethische probleemstelling.

De feiten

Om tot een oordeel te komen speelt kennis van een aantal feiten een belangrijke rol. Met name beoordeling van allerlei voorspellingen omtrent de resultaten en opbrengst van een onderzoek is over het algemeen bijzonder lastig. In de discussies van een DEC speelt dit onderdeel vaak wel een expliciete rol. Vragen zoals “Is het ongerief echt zo gering als de onderzoeker hier beweert?”, “Hoeveel dierproeven moeten nog worden uitgevoerd om het doel te bereiken dat de onderzoeker voor ogen heeft?”, “Bestaat er niet een betere methode met minder last voor de proefdieren om dit probleem te onderzoeken?”, “Is het maatschappelijke probleem echt zo groot als de onderzoeker het hier voorstelt?”. Het is duidelijk dat antwoorden op deze vragen van belang zijn om een goede afweging te kunnen maken. Maar het is ook duidelijk dat in veel gevallen slechts gissingen mogelijk zijn.

De belanghebbenden

Leden van de DEC houden in hun oordeel – vaak impliciet – rekening met verschillende belanghebbenden of ‘stakeholders’. Dat zijn naast de aangevraagde proefdieren verschillende groepen of personen, die worden gekarakteriseerd door de specifieke belangen die ze hebben:

- Proefdieren. Hun belang wordt door verschillende partijen verschillend beoordeeld. In een minimalistische interpretatie is het belang van de dieren niet te lijden. In een rijkere interpretatie is het belang van de dieren een leven te leiden dat past bij hun specifieke instincten en behoeften.
- Onderzoekers. Een van hun belangen is het behoud van onderzoekswerk maar niet minder belangrijk zijn randvoorwaarden die nodig zijn om te kunnen excelleren. Hiervoor is nodig dat de onderzoeker de mogelijkheid krijgt gebruik te maken van reeds opgebouwde expertise en deze verder uit te bouwen. Afwijzen van een onderzoeksaanvraag betekent dat de onderzoeker hierin wordt gefrustreerd.
- De Universiteit. Het belang van de universiteit is het doen van hoogwaardig, vernieuwend en maatschappelijk relevant onderzoek om zodoende haar voortbestaan te legitimeren. Afwijzing van onderzoeksaanvragen zou dit kunnen belemmeren.
- Degenen die belang hebben bij de resultaten van het onderzoek. Dit kunnen patiënten zijn die hopen op een middel voor hun kwaal, consumenten die veilig voedsel of andere producten willen, of een farmaceutisch bedrijf waarvan het economische succes deels afhangt van de werkzaamheid van een te testen stof.
- De sociaal-economische gemeenschap. Het ontwikkelen van medicijnen, medische technieken en toxiciteitstesten speelt een belangrijke rol in de groei van welvaart en welzijn. Daarin lijken dierproeven noodzakelijk te zijn. Een dierproef verbieden zou de groei van welzijn en welvaart kunnen belemmeren.
- De culturele samenleving die zich streeft naar kennis om de kennis. Vanwege dit streven dient naast ‘toegepast’ ook ‘fundamenteel’ wetenschappelijk onderzoek te worden uitgevoerd. Onderzoek waarvan het directe nut niet kan worden vastgesteld. Verbieden van een dierproef remt de ontwikkeling van kennis.
- Dierbeschermers en andere burgers voor wie het bestaan van een praktijk waarin dierproeven worden uitgevoerd kwetsend kan zijn voor de zedelijke gevoelens.

Handelingsalternatieven

De DEC heeft drie mogelijkheden voor haar uiteindelijke oordeel: (1) Het geven van een positief advies. Dit betekent dat de proef ethisch toelaatbaar wordt geacht. (2) Voorstellen doen voor aanpassing van de proef waardoor het ongerief voor de dieren wordt beperkt.

Indien de onderzoeker aan de gestelde voorwaarden kan voldoen wordt de proef ethisch toelaatbaar geacht. (3) Het geven van een negatief advies. De proef wordt dan als ethisch ontoelaatbaar beschouwd.

Ethische analyse

De vraag is nu hoe zo'n ethisch oordeel in de DEC tot stand komt. Welke normen en waarden spelen een rol en hoe worden die toegepast? Hier zal ik eerst beschrijven hoe dit feitelijk toegaat. Belangrijke richtlijnen voor de ethische toetsing worden gegeven door de wet op de dierproeven (WOD). Deze bevat een aantal bepalingen van dierproeven die zondermeer verboden zijn zoals proeven met mensapen en het testen van cosmeticaproducten, en dierproeven die verboden zijn maar waarvoor zeer beperkte uitzonderingsregels van toepassing zijn. Voorbeelden daarvan zijn toxiciteitproeven door middel van de LD50 of LC50 methode, en dierproeven die leiden tot zeer ernstig ongerief die alleen zijn toegestaan wanneer het gaat om essentiële behoeften van mens of dier. Problematisch in de ethische beoordeling door de DEC is wat hier precies essentiële behoeften zijn. Dit probleem werk ik hier niet verder uit.

Daarnaast geldt voor alle dierproeven het "Nee, tenzij" principe. Dat wil zeggen dat experimentele handelingen met dieren in beginsel niet zijn toegestaan tenzij daarmee een substantieel belang voor de mensheid is gediend, en er geen alternatieven voorhanden zijn. De wet formuleert het als volgt: Het is verboden een dierproef te verrichten voor een doel:

- a. dat, naar de algemeen kenbare, onder deskundigen heersende opvatting, ook kan worden bereikt anders dan door middel van een dierproef, of door middel van een dierproef waarbij minder dieren kunnen worden gebruikt of minder ongerief wordt berokkend dan bij de in het geding zijnde proef het geval is;
- b. waarvan het belang niet opweegt tegen het ongerief dat aan het proefdier wordt berokkend.

De eerste regel heeft een praktische uitwerking in de toepassing van de drie V's: Vervanging van de proef door een alternatief, Verfijning door toepassing van technieken die minder lijden veroorzaken, en Vermindering van het aantal dieren. Bij iedere aanvraag zoeken leden van de DEC naar mogelijkheden in de lijn van de drie V's. In de praktijk betekent dit eerder de beoordeling van de technische en logistieke uitvoerbaarheid van voorgestelde aanpassingen dan dat er sprake is van een ethische afweging. De motivatie voor die aanpassingen is uiteraard wel een ethische, namelijk de vermindering van de hoeveelheid lijden van het dier.

De tweede regel is in ethisch opzicht het meest complex. Stel dat wat betreft de drie V's, het maximale is gedaan. Er zijn geen alternatieven beschikbaar: het aantal dieren is niet verder te verkleinen omdat de proef dan statistisch onbetrouwbaar wordt en het lijden van de

dieren kan niet verder worden verminderd omdat de wetenschappelijke kwaliteit van de experimenten dan wordt aangetast. Hoe weeg je dan de belangen van proefdieren en mensen? Uit de opsomming van de belanghebbenden hierboven mag duidelijk worden dat er veel mensen zijn die belang hebben bij de uitvoering van de dierproef.

Conclusie

In de laatste fase moet worden nagegaan of het belang dat de proef voor mensen oplevert groter is dan het ongerief voor de dieren. Dit criterium kan worden vertaald naar de eis dat het handelingsalternatief met de hoogste positieve of laagste negatieve uitkomst wordt gekozen. De som van de belangen die worden bevredigd geeft een positieve uitkomst, terwijl de negatieve uitkomst van veroorzaakt lijden daarvan moet worden afgetrokken. Deze afweging kan uiteraard niet kwantitatief worden gemaakt. Op basis van de vorige stap waar de lusten en lasten in kaart zijn gebracht volgt een min of meer intuïtief proces van afweging en conclusie. Zeker wanneer duidelijk moeite wordt gedaan om het lijden van het dier zoveel mogelijk te beperken, zullen in die afweging het belang dat verschillende betrokken partijen hebben bij het uitvoeren van de dierproef al snel groter gewicht in de ethische weegschaal leggen dan de negatieve gevolgen voor de proefdieren. Het proefdier legt het daarom meestal af tegen al die andere meedingende belangen. Met als gevolg dat een negatief advies door DEC's zeldzaam is.

Deze praktijk is niet onredelijk, niet immoreel, en in overeenstemming met de geest van de wet. Toch blijft het onbehagen. De analyse moet dus dieper gaan.

Een model voor morele afwegingen

Zonder op de finesses van de achterliggende filosofische theorieën in te gaan wil ik een model geven van morele afwegingen in een DEC zoals die in een geïdealiseerde situatie plaatsvindt. Ik tracht daarmee meer inzicht te geven in wat van DEC's wel en niet verwacht mag worden.

In een zogeheten *utilistische* beoordeling wordt op basis van een afweging tussen conflicterende belangen een ethisch aanvaardbare oplossing geconstrueerd, waarbij wordt gestreefd naar maximalisatie van de totale hoeveelheid geluk. Het handelingsalternatief dat het grootste geluk veroorzaakt, is in ethisch opzicht het beste. In de utilistische ethiek wordt dus op basis van de *gevolgen* van een handeling beoordeeld of deze al dan niet ethisch is. De regel in de wet die zegt dat het belang voor mensen moet opwegen tegen het veroorzaakte ongerief bij dieren, is een voorbeeld van een utilistische regel. Deze wetsregel vormt de achtergrond voor de utilistische beoordelingen door de DEC.

Wanneer men echter uitsluitend utilistisch oordeelt kan dit in bepaalde gevallen tot conclusies leiden die tegen onze morele intuïties ingaan. Stel U bent chirurg en hebt drie

doodzieke patiënten. De eerste heeft een aangeboren hartkwaal, de tweede een nierziekte als gevolg van medicijnvergiftiging, en de derde een longaandoening als gevolg van een ernstig bedrijfsongeval. In alle drie de gevallen zijn deze ziektes levensbedreigend. Op een dag wordt een kerngezonde man van middelbare leeftijd binnengebracht die bij het zaterdagse voetbal zijn been gebroken heeft. Omdat orgaantransplantaties inmiddels zeer succesvol kunnen worden uitgevoerd voelt de chirurg zich nu voor een groot moreel dilemma geplaatst. Moet hij deze voetballer helpen of moet hij deze ene man opofferen om de drie andere patiënten het leven te redden – het laatste is immers in overeenstemming met een utilistische ethiek? Dit ethisch dilemma zal in onze samenleving niet optreden, net zomin als het inzetten van slaven niet meer tot een ethisch dilemma leidt, hoeveel bijzonder voordeel er in utilistisch opzicht ook mee te behalen zou zijn. Kennelijk beschikken we over een aantal algemeen geaccepteerde *ethische basisbeginselen* die de utilistische afweging reguleren. Want geluk en belang na te streven door mensen op te offeren of leed te berokkenen is ethisch ongeoorloofd.

In de huidige praktijk van DEC's zijn twee ethische basisbeginselen te herkennen. (1) Het principe 'de intrinsieke waarde van mensen te waarborgen' waardoor de ene mens niet onvrijwillig ten behoeve van een ander kan worden opgeofferd. (2) Het principe 'er naar te streven geen leed te berokken' of dit tenminste te compenseren. In geval van een dilemma tussen deze twee principes staat het eerste principe gewoonlijk het hoogst in de hiërarchie. De wijze waarop deze ethische basisbeginselen zich ontwikkelen is een ingewikkeld sociaal proces waarvan ik in het begin van deze bijdrage een aantal hoogtepunten heb vermeld.

Wanneer we nu de huidige werkwijze van een DEC beschouwen, dan worden in de beoordeling van een aanvraag de lusten en lasten van de verschillende betrokkenen geïnventariseerd, en worden de belangen gewogen overeenkomstig het utilistische principe dat door de wet is gesteld. Deze afweging vindt echter plaats binnen de context van de twee genoemde ethische basisprincipes. Deze vormen het ethisch perspectief van waaruit een situatie door een DEC wordt beoordeeld.⁴ De twee principes reguleren met andere woorden, wat wel en niet toelaatbaar is in het utilistische streven naar maximalisering van voordeel dat met dierproeven kan worden behaald. Immers, het principe om ernaar te streven geen leed te veroorzaken ligt ten grondslag aan de minimalisering van het ongerief voor de dieren door toepassing van de drie V's. De hiervoor benodigde maatregelen worden door de DEC geëist, ook als hierdoor het totale voordeel vermindert. De intrinsieke waarde van mensen dient te worden gewaarborgd wanneer door een DEC wordt afgewogen of de proef in plaats van met dieren met mensen kan worden uitgevoerd. Mensen kunnen optreden als proefpersonen, maar mogen niet worden opgeofferd en niet tot instrument worden gereduceerd

Hoewel filosofisch wel een en ander op mijn analyse is af te dingen, wordt door deze schets een oorzaak van onbehagen duidelijk. In de wet op de dierproeven staat immers dat

erkenning van de intrinsieke waarde van dieren het uitgangspunt vormt voor deze wet. Naar analogie met de intrinsieke waarde van mensen suggereert dit dat dieren bepaalde basisrechten hebben zoals zelfbeschikking en het recht niet louter als instrument van mensen te worden behandeld. Bovendien suggereert de verwijzing naar *intrinsieke* waarde dat er sprake is van een ethisch basisbeginsel dat ongeacht de belangen nooit geweld mag worden aangedaan. Dus wanneer de intrinsieke waarde van dieren werkelijk wordt erkend – dat wil zeggen dat dieren niet tot instrument mogen worden gereduceerd – dan moet dit principe worden toegevoegd aan de ethische basisbeginselen die de utilistische beoordeling reguleert. In deze alternatieve benadering is een utilistische afweging, waarin het leed van proefdieren wordt afgewogen tegen het belang voor mensen, niet meer toelaatbaar.⁵ En zoals SECs niet meer nodig zijn vanwege de algemene erkenning van de intrinsieke waarde van mensen, zouden dan ook DEC's geen bestaanrecht meer hebben.

Onbehaaglijke conclusies

In mijn betoog worden twee redenen voor onbehagen zichtbaar:

1. Het is duidelijk dat in de utilistische afweging nogal veel menselijke belangen meespelen – niet alleen die van de zwakke en de zieke – waardoor het proefdier vaak aan het kortste eind trekt.
2. De praktijk van DEC's is dat ze opereren vanuit een ethisch perspectief dat incoherent is met een ethisch perspectief waarin de intrinsieke waarde van dieren wordt beschermd.

Het onbehagen zou erop kunnen wijzen dat we ons in een overgangperiode bevinden waarin de intrinsieke waarde van bepaalde diersoorten deel uit gaat maken van ethische basisbeginselen die ongeacht de belangen nooit geweld mogen worden aangedaan. Immers, een groot deel van de Nederlandse bevolking lijkt dierproeven problematisch te vinden, wat wijst op acceptatie van dit basisbeginsel. Tegelijkertijd vindt tachtig tot negentig procent van de mensen nog steeds dat dierproeven mogen – mits zorgvuldig uitgevoerd – als ze resulteren in de ontwikkeling van een medicijn tegen een ernstige ziekte.

Ik wil hier verdedigen dat deze discussie door DEC's niet kan worden beslecht. De vraag of dierproeven in principe mogen, hoort niet thuis in DEC's maar in het maatschappelijke en politieke debat. Zolang dierproeven maatschappelijk geaccepteerd zijn, dienen DEC's hun afweging te maken op basis van utilistische overwegingen binnen de kaders van de intrinsieke waarde van mensen en het streven geen leed te berokken. Dit met de eerder genoemde consequentie dat het afwijzen van een dierproef uiterst zeldzaam is doordat veel meer mensen dan alleen patiënten belang hebben bij de uitvoering. Afwijzen van een dierproef door een DEC op basis van de alternatieve benadering zou

ondemocratisch zijn. Pas als maatschappelijk een meerderheid is bereikt kan een algemeen verbod op dierproeven in de wet worden opgenomen. Of en hoe dit zal gebeuren is natuurlijk de vraag, want de geschiedenis laat zien dat de eerder genoemde ethische verworvenheden meestal met veel strijd gepaard zijn gegaan.

Het optreden van DEC's leidt tot verbeterd welzijn van proefdieren, maar zal niet leiden tot significante vermindering van proefdiergebruik, zeker niet nu het gebruik van transgene dieren tal van nieuwe mogelijkheden biedt. Dit betekent dat 'politiek en publiek' het gebruik van proefdieren niet alleen aan DEC's kunnen overlaten. Politici en burgers hebben de verantwoordelijkheid om een standpunt te ontwikkelen ten aanzien van de vraag of het gebruik van proefdieren ethisch toelaatbaar is. Burgers zullen zich moeten afvragen of zij in een samenleving willen leven waar dieren als instrumenten worden gebruikt. De overheid kan beleid ontwikkelen waarin maatschappelijke normen worden weerspiegeld, zodat het proefdiergebruik vermindert en ten slotte wellicht kan worden afgeschaft. Daar doen zich verschillende mogelijkheden voor. Te denken valt aan verboden op specifieke toepassingen van dierproeven, zoals al is geaccepteerd voor cosmetica. Deze zijn bijvoorbeeld uit te breiden naar voedingsadditieven die immers eveneens vaak 'slechts' genotsmiddelen zijn. Ook het leveren van grotere financiële inspanningen ten behoeve van de ontwikkeling van alternatieven vormt een belangrijk middel. Naar analogie met het hedendaagse milieubeleid, kan de overheid bovendien taak- of doelstellingen opleggen, bijvoorbeeld vermindering van proefdiergebruik in 2020 met 50%.

Een DEC behartigt de belangen van proefdieren op een sterk utilistische manier en behoort dat in de huidige situatie ook zo te doen. Wil men echter de intrinsieke waarde van dieren werkelijk recht doen dan zal op het niveau van de algemeen geaccepteerde ethische basisbeginselen het nodige moeten veranderen. Alleen zo zal de morele gemeenschap kunnen worden uitgebreid met bepaalde andere diersoorten.

Noten

- ¹ In: De Groene Amsterdammer van 24 juni 1998, "Wit vel, zwarte ziel", door Gerard van Westerloo
- ² Ethiekdocenten van de Universiteiten Delft, Eindhoven en Twente hebben onlangs een subsidie ontvangen om een computerprogramma -AGORA genoemd - te ontwikkelen dat gebruikt kan worden in het casus-geleid ethiekonderwijs. Een dergelijk stappenplan vormt de basisstructuur van dit programma.
- ³ Vanwege mijn ervaringen met de VU-DEC gebruik ik dierproeven die aan een universiteit worden uitgevoerd als voorbeeld.
- ⁴ Een ethische kader waar ik hier niet op inga maar dat wel essentieel is voor het functioneren van een DEC, zijn de ethische deugden. Dit zijn de kwaliteiten van de leden van een commissie die nodig zijn om tot een deugdelijke afweging te kunnen komen. Immers, zoals duidelijk is uit de voorbeelden gaat het in een ethische afweging niet om een calculus, maar om een tamelijk gecompliceerde beoordeling van een situatie.
- ⁵ Men zou kunnen verdedigen dat het nemen van voorzorgsmaatregelen ten behoeve van leedreductie voor de dieren er blijk van geeft dat de intrinsieke waarde van het dier wordt

---

gerespecteerd. Ik zou dan tegenwerpen dat deze voorzorgsmaatregelen er uitsluitend blijk van geven dat het vermogen tot lijden van het dier wordt erkend, niet de intrinsieke waarde.